

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Шкабури Ярослава Івановича
«Франція в соціально-політичній та дипломатичній діяльності
Х. Раковського (1891–1927 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Непересічна особистість Х.Г. Раковського продовжує викликати суспільний інтерес та зацікавленість дослідників його біографії. Насичені подіями його життя та діяльність пов'язані з історією багатьох європейських країн: Болгарією, Румунією, Швейцарією, Німеччиною, Російською імперією, Радянською Росією, УСРР, СРСР та Великою Британією і отримали висвітлення в багатьох наукових дослідженнях. Проте в біографії Х. Раковського особливе місце посідала Франція. Навіть символічно виглядає що саме в цій країні у 1891 р. відбулася його зустріч з російськими соціал-демократами, яка стала визначальною в його житті, поклала початок формуванню Х. Раковського як марксиста, сприяла залученню до міжнародного соціалістичного руху і саме з Францією пов'язаний останній етап його політичної та дипломатичної діяльності. Проте спеціальних робіт, які б своїм аналізом охоплювали тематично всі складові в біографії Х. Раковського пов'язані з Францією, до цього часу ще не з'явилися. Саме відсутністю спеціальних робіт та комплексним підходом до розв'язання проблеми і визначається актуальність обраної теми дослідження.

Структура дисертації, зважаючи на тематику дослідження, є логічною та чітко вибудованою. Робота складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, поділених на десять підрозділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Концентруючись на питаннях окресленої тематики, разом з тим автор не забуває і той контекст, у якому формувалась особистість

Х. Раковського, що є важливим для розуміння еволюції його поглядів протягом визначеного періоду, роблячи цю картину цілісною, а не фрагментарною.

У вступі знайшли своє відображення актуальність обраної теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, її хронологічні та географічні межі, чітко сформульовані мета і завдання, визначені об'єкт і предмет дослідження. Автор вказав як на наукову новизну, так і на практичне значення та вже проведену апробацію основних результатів дослідження, які знайшли своє відображення в 10 публікаціях, 6 з яких у фахових виданнях.

У першому розділі дисертації «Історіографія, джерела та методологія», який містить три підрозділи, автор розкриває сучасний стан наукової розробки обраної теми, детально розглядає використану джерельну базу та зазначає науковий інструментарій дослідження.

Аналіз джерельної бази засвідчує, що автор опрацював значне коло джерел, як опублікованих документів і матеріалів так і неопублікованих. Важливим є використання документів архівів Національного та МЗС Франції, Центрального державного архіву Болгарії, Державного Російського архіву соціально-політичної історії, Російського державного архіву економіки, Архіву зовнішньої політики Російської Федерації, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Позитивним є використання дисертантом в своїй роботі матеріалів зарубіжної, переважно французької та радянської преси. Методологічні методи, застосовані Я. Шкабурою в дослідженні, не викликають принципових заперечень.

Другий розділ «Французький чинник у формуванні особистості та світогляду Х. Раковського (1891–1924 рр.)» складається з двох підрозділів.

В підрозділі 2.1. «Навчання в Нансі, Монпельє і Парижі та участь у міжнародному соціалістичному русі (1891–1917)» Я. Шкабура висвітлює обставини прибуття Х. Раковського до Франції, його навчання, політичну та публіцистичну діяльність. Дисертант проаналізував його публіцистику за

вказаний період, визначивши її характер, соціальну та політичну спрямованість. Автор приділяє увагу знайомству в цей час Х. Раковського з відомими французькими діячами Ж. Гедом, Ж. Жоресом та ін., які справили безпосередній вплив на еволюцію його політичних поглядів. У той же час дисертант висвітлює зв'язки Х. Раковського з російськими соціал-демократами та його діяльність як активного діяча міжнародного соціалістичного руху.

В підрозділі 2.2. «Становлення Х. Раковського як дипломата (1918–1924 рр.)» автор висвітлює його роль як уповноваженого урядом Радянської Росії для укладання угоди з Румунією про виведення її військ з Бессарабії в березні 1918 р., у переговорах Радянської Росії з Українською Державою в травні – червні 1918 р., як очільника РНК та НКЗС УСРР в справі організації української делегації до Туреччини для підписання договору про дружбу та братерство в січні 1921 р., як представника УСРР у роботі Генуезької та Лозанської міжнародних конференцій 1922 р. Дисертант наголошує на значній увазі, яку приділяв в цей час Х. Раковський налагодженню контактів з Францією. Разом з цим автор зазначає, що його зацікавленість була обумовлена не стільки особистими симпатіями до цієї країни, а об'єктивними обставинами, оскільки вона залишалась одним з найвпливовіших гравців на міжнародній арені. Автор показує, що Х. Раковським робилися різні спроби для налагодження економічних відносин між Францією та УСРР. Для цього він використовував навіть компромісні можливості, як то встановлення зв'язків з очільником еміграційного Українського Національного комітету в Парижі С. Маркотуном. Наслідком діяльності Х. Раковського в цьому напрямку стала ратифікація урядом УСРР договору про створення «Французько-польсько-української кампанії», який передбачав відновлення експлуатації донецьких копалень. У останній частині підрозділу автор зосереджується на діяльності Х. Раковського як повіреного в справах СРСР у Великій Британії у період 1923–1925 рр.

Третій розділ «Х. Раковський – надзвичайний та повноважний посол СРСР у Франції (1925–1927 рр.)» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Призначення на посаду посла в Париж» дисертант, базуючись на вивченні архівних матеріалів, доводить що французьким напрямом у міжнародній діяльності Х. Раковський починає займатися, за дорученням радянського уряду, з кінця 1923 р., невдовзі після призначення його повіреним до Великої Британії. Покладення цих обов'язків на Х. Раковського було не випадковим, а цілком зваженим. Бралися до уваги його обізнаність з політичним середовищем, давні особисті контакти з політиками соціалістичного спрямування, можливість підтримки з боку французьких комуністів. Незабаром посприяла роботі Х. Раковського й внутрішньополітична ситуація, коли в травні 1924 р. на виборах до парламенту перемогли партії Лівого блоку. Я. Шкабура зазначає, що в таких обставинах Х. Раковський дійшов висновку, що після визнання Великою Британією СРСР Франція не зможе примиритися зі своєю ізольованістю та розпочне діалог з Москвою. Значною мірою це вплинуло й на обрану Х. Раковським дипломатичну тактику. Дисертант висвітлює розширення ним контактів в політичному середовищі Франції, відновлення старих і встановлення нових зв'язків з соціалістами та радикалами, в першу чергу з їх лідером Е. Ерріо, який в листуванні з Х. Раковським висловлював свою прихильність до СРСР. Практичним результатом діяльності Х. Раковського у Франції стало створення Товариства французько-російського зближення, 20 вересня 1924 р. почала працювати спеціальна комісія для вивчення умов визнання Францією Радянського Союзу, робота якої завершилася 19–20 жовтня 1924 р. неофіційними переговорами в Дуврі між Х. Раковським та А. де Монзі і визнанням 28 жовтня 1924 р. Францією СРСР.

Підрозділ 3.2. «Підготовка та проведення французько-радянських економічних переговорів», присвячений початку діяльності Х. Раковського як посла СРСР у Франції, призначеного на цю посаду в жовтні 1925 р. Перед ним

постало складне завдання розв'язання низки старих і нових проблем у відносинах між двома країнами. Серед них, передусім потребували вирішення економічні питання – проблеми старих російських боргів та кредитів, поживлення економічної співпраці і торгівлі. Дисертанту вдалося більш детально, ніж це було зроблено його попередниками, розкрити різні етапи економічних переговорів, що проходили в 1926–1927 рр. між СРСР та Францією, окремо зупиняючись на тих пропозиціях, які висував Х. Раковський, а також – конкретних кроках, котрі він вживав для досягнення бажаних результатів. Автор наголошує, що радянсько-французькі економічні переговори закінчилися невдачею. Це сталося в наслідок дій радянського керівництва, яке почало орієнтуватися на зближення з Німеччиною, приходу до влади урядового кабінету на чолі з Р. Пуанкаре, який зайняв непримиренну позицію щодо угоди з СРСР та самочинних дій самого Х. Раковського.

Четвертий розділ «Контакти радянського повпреда в Парижі та «інцидент Х. Раковського» складається з 3-х підрозділів.

Підрозділ 4.1 «Внутрішньополітична активність Х. Раковського у Франції» розпочинається висвітленням налагодження Х. Раковським роботи посольства, забезпечення його досвідченими кадрами, оптимізацією фінансових витрат для належного функціонування радянського представництва. В цей же час він займався розробкою стратегічних напрямків діяльності дипломатичного представництва, які б сприяли реалізації завдань, що ставив перед ним радянський уряд. Як показує дисертант, вони часто набували характеру втручання у внутрішні справи Франції, траплялися спроби посла впливати на поведінку ФКП. Автор наводить факти й співпраці Х. Раковського з радянською агентурою.

Я. Шкабура в своєму дослідженні приділяє уваги Х. Раковського до російської, української та грузинської еміграцій. Як показує дисертант Х. Раковський, був невдоволений існуванням в Парижі визнаного Францією

грузинського уряду у екзилі, який користувався усіма дипломатичними привілеями і навіть видавав паспорти та візи. У подальшому радянський посол вимагав припинення діяльності цього уряду, який був, на переконання його держави, центром підготовки повстань у Грузії. Щодо російської еміграції, автор проаналізував різні погляди на це питання, які існують в історіографії, і досить аргументовано подає власну точку зору з цього приводу. Взаємовідносини Х. Раковського з українською еміграцією, при наймі до т. зв. «інциденту Раковського», як зазначає дисертант, багато в чому нагадували взаємовідносини з російською еміграцією, хоча й мали свої особливості. На підтвердження цього дисертант наводить цікавий фактичний матеріал, залучаючи досі маловідомі документи. Зокрема, Я. Шкабура одним із перших серед дослідників вказав на таємні зв'язки українського емігранта, популяризатора українсько-французьких відносин І. Борщака з Х. Раковським.

Підрозділ 4.2 «Ініціативи у сфері науки та культури» досліджує ту частину гуманітарної діяльності Х. Раковського, яку він намагався реалізувати в Парижі. Дисертант зазначає, що поглибленню наукових та культурних контактів між СРСР та Францією Х. Раковський приділяв багато уваги як важливій складовій в своїй дипломатичній діяльності. При цьому дослідник вказує на складнощі, а часто на перешкоди в цій ділянці його роботи, які мали переважно політичний зміст. Дисертант досить докладно висвітлює сприяння Х. Раковським роботі товариствам та культурним інституціям, таким як Товариство нової французько-російської дружби, Французький комітет наукових зв'язків з Росією, Товариство культурного зближення з СРСР та ін., активно підтримував становлення контактів і зближення представників культури, науки та мистецтва обох країн в різних формах: сприяння розвитку контактів між вченими та діячами культури, взаємний обмін літературою, організація мистецьких і культурних виставок тощо. Разом з тим дисертант вважає, що наукові та культурні контакти спрямовувалися послом передусім на

розв'язання нагальних питань і фактично мали не системний, а спорадичний характер. Можна погодитися з дисертантом, що Х. Раковський, якій діяв у межах об'єктивних та суб'єктивних обставин, не зміг перетворити окремі ініціативи на міцні культурні зв'язки між СРСР та Францією.

Завершення дипломатичної діяльності Х. Раковського висвітлено у підрозділі 4.3 «*Persona non grata?*». Залучення дисертантом до аналізу архівних документів, матеріалів тогочасної французької преси та публікацій дослідників дозволило автору внести низку власних суттєвих доповнень та уточнень, що посприяло більш об'єктивному висвітленню подій, які в історіографії мають назву «справа Раковського».

Дисертант переконливо доводить, що початок кампанії проти радянського посла припадає на 19 серпня 1927 р. публікацією в газеті «*Journal des débats politiques et littéraires*». Приводом до публічної критики Х. Раковського стала підписана ним заява опозиції у ВКП(б), яку багато французьких газет і політиків почали не безпідставно трактувати як заклик солдатам французької армії до дезертирства і зрадництва. Зокрема, в Парижі в цих діях вбачали пряме втручання Х. Раковського у внутрішні справи Франції, а його активні спроби виправити ситуацію бажаних результатів не дали. Причиною «інциденту Х. Раковського» та його відкликання з Франції стала сукупність факторів, головними серед яких можна вважати політику Й. Сталіна та радянського уряду, а також власні прорахунки Х. Раковського і обрана ним позиція.

Автореферат як і 6 публікацій автора, відповідають змісту дисертаційної роботи, з належною повнотою розкривають її основні положення і зміст. Тези дисертації були апробовані під час виступів дисертанта на міжнародних наукових конференціях.

В цілому, оцінюючи позитивно роботу дисертанта, слід висловити деякі зауваження та побажання:

1) Потребує пояснення задекларований автором принцип класифікації спеціальної літератури (с. 24). Крім того, на наш погляд, варто було б більше зосередитися на аналізі праць представників французької історіографії, на їх досягненнях в розробці проблеми.

2) Аналізуючи діяльність Х. Раковського на посаді голови НКЗС УСРР, автору варто було б не забувати, що він одночасно обіймав посаду голови уряду Радянської України. Саме такий статус розширював коло повноважень і можливостей наркома, посилював його авторитет і бажання іноземців йти на контакти з ним. Таким чином, посада очільника НКЗС УСРР була лише зручним інструментом в міжнародній діяльності голови уряду. До цього слід додати, що формальною причиною усунення Х. Раковського з усіх державних посад в УСРР стало прийняття ініційованої ним, саме як головою РНК, постанови ЦК КП(б)У, за якою усі іноземні компанії, з дозволу республіканського уряду отримували право відкривати свої філії в Україні.

3) Не зовсім коректним виглядає формулювання першого підрозділу в четвертому розділі «Внутрішньополітична активність Х. Раковського у Франції» (с. 145). В такому вигляді вона передбачає висвітлення автором прямого втручання радянського посла у внутрішньо-політичне життя країни. Дійсно, такі факти автором наводяться в тексті підрозділу, але вони не складають його основний зміст.

4) У 3 та 4 розділах непропорційним виглядає, коли автор, приділяючи значну увагу ставленню повпреда СРСР до різних еміграційних утворень у Франції, не подає характеристику стратегії його взаємодії з французькими комуністами, соціалістами та радикалами, обмежуючись висвітленням стосунків з окремими представниками цих політичних сил.

5) Автором зібраний і проаналізований цікавий матеріал у виданнях французької преси, що відображав суспільне ставлення до Х. Раковського в різні періоди перебування послом у Франції. Ці матеріали розміщені у 3 та 4

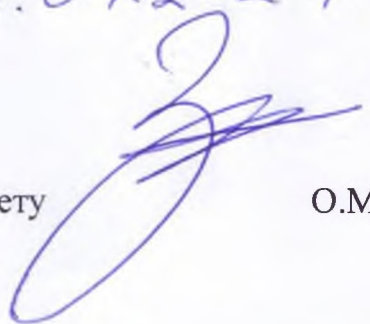
розділах дисертації (с. 114–115, 117–118, 174–181). Об'єднання цих матеріалів, на нашу думку, дозволило б більш виразно з врахуванням певних суб'єктивних чинників, простежити еволюцію громадсько-політичної думки.

Разом з тим зазначені зауваження загалом мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну високу оцінку роботи, яку виконано на належному науковому рівні.

Висновок: дисертація Я.І. Шкабури «Франція в соціально-політичній та дипломатичній діяльності Х. Раковського (1891–1927 рр.)» є завершеним, самостійним дослідженням, має теоретичне і практичне значення, та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами). Шкабура Ярослав Іванович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії
та документознавства
Національного авіаційного університету

14.04.2021

О.М. Захарчук

